

Prof. dr hab. Bogusław Bakuła

Univerzita Adama Mickiewicze v Poznani

**Posudek oponenta disertační práce Mgr. Romana Mokryka „Šedesátníci a koloniální diskurz
sovětské kultury na Ukrajině v době tání 1956–1964“ předkládané v roce 2021 na Filozofické
fakultě Univerzity Karlovy**

I. Stručná charakteristika práce

Prezentovaná práce Romana Mokryka se skládá ze sedmi kapitol, úvodu, závěru a bibliografie. Autor si položil za cíl zkoumat osud osmi ukrajinských představitelů generace šedesátých let, kteří hráli zvláštní roli v Sovětském svazu, a tedy i na Ukrajině, během poststalinistického „tání“, jehož hranice v práci byly stanoveny na léta 1956–1964. Osud a raná tvorba vybraných osmi mladých spisovatelů šedesátých let, známých jako *shistdesiatnyky* („šedesátníci“ – jak pojem překládá autor práce), jsou pro R. Mokryka materiálem pro budování obrazu ukrajinské kultury ve stalinských letech a po roce 1956. *Pars pro toto* dějinami boje za právo na větší nezávislost jsou proto úspěchy Liny Kostenko, Jevhena Sverst'uka, Ivana Svitlyčnyho, Ivana Drača, Vasyla Symonenky, Mykoly Vinhranovského, Ivana Dzjuby a Vasyla Stuse. R. Mokryk analyzuje tvůrčí a životní osudy vybrané skupiny autorů a konfrontuje je s koloniálním diskurzem sovětské moci vůči ukrajinskému národu a ukrajinské kultuře. Autor předkládá tyto problémy v širokém politickém kontextu let 1956–1964, jimiž jsou časy destalinizace, období boje ukrajinské inteligence za větší práva národní kultury, vzpoura nejaktivnějších představitelů této vrstvy proti rusifikaci a nakonec období, ve kterém se formoval ukrajinský samizdat.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

V úvodu autor formuluje cíle práce, prezentuje její strukturu a metodické zázemí. První kapitola s názvem „Tání“ popisuje historické a politické události, které následovaly po smrti Josefa Stalina, zejména poté, co jeho nástupce Nikita Chruščov vydal údajně tajnou zprávu, ve které představil a odsoudil zločiny systému spáchaného proti občanům Sovětského svazu ve 20.-50. letech. Třetí

kapitola „Generace šedesátníků“ pojednává o počátcích generace, jejíž kulturní, společenská a politická aktivita začala na přelomu 50. a 60. let 20. století, svého vrcholu dosáhla v polovině desetiletí a poté v důsledku represe začala mizet nebo přešla k neoficiálním samizdatovým aktivitám. Třetí kapitola „Děti války“ a čtvrtá kapitola „Na vysokých školách“ doplňují obraz kolektivní biografie, ve které je důležité rodinné prostředí, školy a nakonec univerzita. Pátá kapitola „Stranickost a vnímání sovětského systému“ představuje vývoj postojů členů generace vůči komunistické ideologii od zapojení do činnosti systému po přijetí opozičního postoje. Šestá kapitola „Kulturní aktivity“ je rozvinutím té předchozí v tom smyslu, že představuje aktivity představitelů formace, jež vznikly v období „tání“, byly ve formě politického dialogu, pak kritiky, a nakonec otevřené opozice i vzpoury proti sovětské politice na Ukrajině. V sedmé kapitole R. Mokryk představuje nejdůležitější problém této skupiny autorů, o kterém veřejně diskutovali a ke kterému zaujali nejradikálnější postoje. Jde o problém zesílené rusifikace ukrajinské společnosti a v důsledku toho mizení pocitu národní identity, což mělo za následek také opuštění rodného jazyka ve prospěch ruštiny a v neposlední řadě odklon od ukrajinské literatury. R. Mokryk při vytváření tak komplikovaného obrazu ukrajinské kultury v sovětských podmínkách důsledně řešil výzkumné úkoly stanovené v práci, které formuloval v podobě sedmi otázek.

Předkládaná práce jako první v české slavistice představuje situaci kultury, jazyka a tvůrčí inteligence během takzvaného „tání“ na sovětské Ukrajině v letech 1956–1964. Přináší českému recipientovi souhrn poznatků o sovětské koloniální politice vůči ukrajinské kultuře a na vybraných výrazných příkladech představuje odpor ukrajinské inteligence, zejména mladých spisovatelů, proti koloniálním praktikám. Navzdory skutečnosti, že dílo obsahuje zjednodušení (např. opuštění analýzy literárních děl jako dokumentů své doby) i drobné chyby, celek vytváří přesvědčivý pozitivní dojem díky nahromadění historických poznatků a správným závěrům. Práce neobsahuje nepravdivá nebo kontroverzní prohlášení. Zapojení tzv. orální historie do souboru hlavních kognitivních metod obohacuje disertační práci R. Mokryka o prvek autenticity. Celkové hodnocení – **pozitivní**.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Autor v Úvodu uvádí vědecké metody své práce. Rozlišuje mezi metodologií, diskurzivní analýzou, kolektivní biografii, orální historií a *case study* (případovou studií). Píše: „Teoretický rámec disertační práce stanoví metodologické přístupy koloniálních studií.“ V této části však koloniálním studiím věnuje méně než jednu stránku, což je stěží uspokojivým zdůvodněním volby metodologické roviny. Jak postupuje studium podřadnosti, rozlišuje se mezi postkoloniálními studii a koloniálními studii. Hranice mezi nimi je poměrně choulostivá a plynulá, ale není těžké si všimnout, že reflexe E. Saida se týká zvláštností západního diskurzu k Orientu, což lze považovat za impuls pro

postkoloniální studia, zatímco výše zmíněné dílo H. Bhabhy je z velké části situováno v koloniálních studiích, protože se týká samotných kolonizovaných, nikoli postavení kolonizátorů. Ve skutečnosti už raději hovoříme o dekoloniálních studiích, jejichž otcem je Franz Fanon. Mezi těmito diskurzy je více rozdílů, i když nejsou radikální. Jestliže to promítneme do vztahů mezi Ruskem a Ukrajinou, můžeme spíše očekávat, že to, co vzniklo z ukrajinské kultury, která se vnímala jako podřízená a ničená, spíše zapadá do antikoloniálního diskurzu. Autor tyto rozdíly nerozlišuje a neurčuje rovinu, do níž vkládá svá pojednání, přičemž s touto otázkou zachází globálně jako s koloniální. To lze považovat za chybu, ačkoli obecně větším nedostatkem bude úzké zaměření úvah, které se rychle posunuly od teoretických otázek kolonialismu – antikolonialismu k prezentaci a hodnocení historických událostí jako takových. S ohledem na název práce tady projevujeme určité zklamání. Teoretický přístup ke koloniálnímu (postkoloniálnímu) diskurzu zde neexistuje. Autor s uspokojením cituje v poznámkách pod čarou několik děl ukrajinských autorů. Jedním z důležitých argumentů pro potřebu provést teoretickou práci může být otázka vyjasnění role tzv. *compradors*, tj. místních elit spolupracujících s externím kolonizátorem. Víme velmi dobře, že jen rozhodující menšina Ukrajinců se otevřeně postavila proti stovkám tisíc kolaborantů, kteří úzce spolupracovali se sovětským režimem a vnucovali ho svým krajanům. Kromě vnější kolonizace plynoucí z Kremlu došlo také k silné ukrajinské sebekolonizaci, která byla pro národní identitu a soudržnost původní kultury nebezpečnější. Nejvyšším kompradorem byl nepochybně Ukrajinec Nikita Chruščov, který byl hlasatelem „tání“. To komplikuje černobílé schéma, které se v práci někdy objevuje, i když si její jeho autor vědom složitosti této problematiky a několikrát o ní píše (např. servilní role inteligence, dobrovolná rusofilie, vymýcení inteligence atd.). Víme, že v každé podřízené společnosti existují různé stupně spolupráce s převažující silou (vnější a vnitřní kolonizátor, okupant), kterou zažívali i sami „šedesátníci“ ve svých vlastních životopisech. Bez ohledu na tyto komentáře úroveň diskurzivní analýzy, pokus o vytvoření kolektivní biografie kulturní formace na základě *pars pro toto* a použití metod orální historie nevyvolávají žádné zásadní pochybnosti. Pokud autor používá techniky orální historie, měl by k práci připojit záznam rozhovorů (CD nebo jiné médium). Nejzajímavější myšlenkou se zdá být konstrukce kolektivní biografie doplněná o *case studies* (případové studie). A tuto část předpokladů Mokryk zrealizoval velmi zajímavě. Vystává otázka, do které oblasti filologie můžeme zahrnout práci R. Mokryka. Dalo by se říci, že se zde zabýváme prací z oblasti sociologie literárního života věnovanou politickým a sociálním dopadům tvorby a přístupu neformální skupiny lidí, kteří zde „pracují“ jako *pars pro toto* celé formace padesátých až šedesátých let, rozhodující pro sebepoznání ukrajinské kultury ve druhé polovině 20. století a na počátku 21. století.

Kapitola první („Tání“) a druhá („Generace šedesátníků“) nepřinášejí žádné nové údaje ani interpretace. Na téma obou jevů – tání a tzv. generace šedesátých let – byly napsány stovky prací,

takže nepochybně příspěvkem do této diskuse je dovedné zvládnutí tohoto obrovského materiálu. Ve druhé kapitole vyvstávají zajímavé problémy, když většina šedesátníků dospěla k přijetí opozičního přístupu k systému, tj. k obraně ukrajinské kultury a jazyka proti rusifikaci, což nevyhnutelně vedlo ke konfrontaci a v důsledku toho k represím a ocitnutí se několika autorů v samizdatu. Léta 1956–1964 ukazují komunitu ještě na úrovni činnosti. Po roce 1965 se tato komunita v důsledku represí a ideologických rozhodnutí hrdinů děl rozpadne. Džuba, Stus, Kostenko, Svitlyčnyj a Sverst'uk se ocitnou v opozici, zatímco Drač, Vinhranovskij a Symonenko budou manévrovat mezi názory a postoji. Tání formovalo světonázor těchto autorů především z antitotalitního (ale dosud antikomunistického) a národního hlediska. Všichni se ve svých pracích odchýlili od ruského jazyka a za svůj základní jazyk převzali ukrajinštinu. Toto rozhodnutí mělo rozměr významného světonázorového prohlášení. Většina za toto rozhodnutí zaplatila zmrzačením nebo dokonce přerušením tvůrčí biografie a někteří zemřeli v pracovním táboře.

Od páté kapitoly „Stranickost a vnímání sovětského systému“ se práce stává velmi zajímavou díky názorům, událostem a analýze dopadů účasti vybraných mladých autorů na kulturní politice Sovětského svazu na Ukrajině. (Post)koloniální perspektiva zde nehraje hlavní roli, i když autor ukazuje různé úrovně angažovanosti jednotlivých umělců v ideologii a poté jejich stejně nerovnou účast v disidentském hnutí. To, co píše Mokryk, je důležité, protože nemá sklon idealizovat a přehánět heroismus svých hrdinů, což se přehnaně děje v ukrajinské literární kritice. Spolužití se systémem bylo nevyhnutelné a tvůrci generace šedesátníků si toho byli vědomi. Většina z nich však měla odvalu vystoupit v opozici a vytvořit organizační a umělecká fakta, která byla kritická nebo dokonce popírající sovětskou politiku na Ukrajině. Pododdíl „5.2 Kulturní opozice“ a následující kapitoly jsou velmi dobrou prezentací cesty většiny zde analyzovaných postav k opoziční činnosti a samizdatu (ukrajinsky: samvydavu). Celá prezentace představující aktivitu spisovatelů, jejich boj za vlastní identitu a střet ukrajinské literatury se strojem propagandy a násilí, extrémně odvážné projevy a publikace v souvislosti se zničením jejich rodné kultury, vykořisťováním, rusifikací, lhostejností části ukrajinské společnosti vůči postupující sovětizaci (VI. kapitola), stejně jako představení způsobů krystalizace tvůrčí identity na základě národní identity a odmítnutí sovětské identity (VII. kapitola), je velmi účinným a přesvědčivým příběhem. Nejsou zde žádná radikálně nová fakta nebo názory, které by nešlo nalézt v historickém materiálu. Skutečnost, že autor shromáždil tento materiál jako celek, syntetizoval a ukázal zajímavý obraz událostí, o nichž je v českém výzkumu málo známo, si zaslouží uznání. V tomto ohledu je třeba hodnotit práci o generaci šedesátých let, během politického tání po Stalinově smrti, pozitivně.

Autor práce svědomitě využívá dostupné publikované zdroje a rozsáhle používá ukrajinské i západní studie. Dovedně čerpá z různých typů zdrojů, správně argumentuje a cituje. Využívá také méně formální znalosti shromážděné v rozhovorech a nahrávkách, a je-li to nutné, podporuje svou argumentaci příkladem získaným ze záznamů výpovědí svědků historie nebo vlastních poznámek (orální historie). Dovedně využívá zdroje shromážděné v muzeích a archivech. Nejslabší stránkou práce je autorův mechanický odkaz na několik literárních děl, která mají sloužit jako fakta potvrzující konkrétní postoj, postoj v diskusi nebo životní situaci. Nepochybně to, co bylo pro *shistdesiatnykiv* nejdůležitější, tj. možnost veřejného mluvení prostřednictvím ukrajinských děl, za které ze všech sil bojovali, se v práci přímo neodráží.

Zůstává ještě několik poznámek o drobných chybách, které by bylo třeba napravit v případě, že práce vyjde tiskem jako publikace. V poznámce pod čarou 75 (s. 24) autor píše, že Jerzy Giedroyc byl literární vědec, který vytvořil termín „Popravené obrození“. Jerzy Giedroyc byl před druhou světovou válkou polským státním zaměstnancem, během války byl redaktorem vojenských časopisů v polské armádě na Západě a po válce založil nejvýznamnější polský exilový časopis v Paříži s názvem *Kultura* a nakladatelství s názvem *Instytut Literacki* (Literární institut). Vzděláním byl právník, literárním vědcem nikdy nebyl, ačkoli propagoval mnoho spisovatelů, a to nejen polských. Jeho *Kultura* ovlivnila vznik emigračních časopisů jako *Sučasnist* a *Svědectví* i mnoho dalších periodik, se kterými spolupracoval. V roce 1959 Yuri Lavrynenko, ukrajinský emigrantský publicista, který žil ve Spojených státech, publikoval ve vlastní redakci v „Literárním institutu“ rozsáhlou antologii (980 stran) v ukrajinštině s díly ukrajinských spisovatelů, většinou zavražděných ve 20. a 30. letech stalinistickým režimem. Tato antologie má název *Rozstrilane vidrodzhennia* („Popravené obrození“). Lze předpokládat, že J. Lavrynenko je autorem titulu, který se postupem času stal na Ukrajině po roce 1991 historickým a literárním výrazem, a to s velkým ohlasem. Nelze však vyloučit účast J. Giedroyce na formulování titulu, i když v Lavrinenkově svazku o tom není ani slovo. Antologie *Rozstrilane vidrodzhennia* je důkazem velmi dobré spolupráce části polských a ukrajinských emigrantů po druhé světové válce.

Je také třeba pochybovat, že Jevhen Sverstiuk vzhledem k jeho izolaci a nedostatku přímého kontaktu s polskými emigrantskými publikacemi znal Lavrinenkovu antologii v 50. nebo 60. letech (str. 78). Nemohla pro něj osobně být „hvězdou v tmě padesátých let“, protože vyšla koncem roku 1959.

Je zde také otázka o hranicích „tání“ v Sovětském svazu. Tyto hranice se zdají příliš široké. Násilné politické „tání“ v Polsku skončilo v roce 1957 zrušením časopisu mladé inteligence „*Po Prostu*“, i když jeho účinky, pokud jde o očekávání společnosti a určité svobody v kultuře, přetrvávaly ještě několik let. Na počátku 60. let úřady ustoupily od slibů o demokratizaci veřejného života, ačkoli hnutní bylo

tak široké, že se jim to v plánovaném rozsahu nepodařilo. V Maďarsku skončilo „tání“ v listopadu 1957 poté, co sovětská armáda rozdrtila povstání v Budapešti. Zdá se, pokud souhlasíme s tezí R. Mokryka, že „tání“ jako politika opuštění stalinizace trvalo déle v samotném Sovětském svazu než v demokratičtějším Polsku nebo Jugoslávii. Otázka proč „tání“ celkově přineslo tak málo výsledků, podle mého názoru vyplývá ze skutečnosti, že autor zveličil hranice tohoto jevu. Podle mého názoru definitivním koncem „tání“ v kultuře Sovětského svazu byla kampaň proti Borisu Pasternakovi, která ho donutila odevzdat Nobelovu cenu, a smrt spisovatele v důsledku těchto událostí, tj. v letech 1958–1960. Hranice „tání“ by neměla být přesně obdobím vlády ukrajinského kompradora N. Chruščova v Kremlu, protože je pak prezentován jako téměř demokrat a jeho vláda, vyznačující se také násilím, jako pluralitní a osvícená. Není třeba tvrdit, že tomu bylo jinak, i když ne tak jako před rokem 1956.

Pochybnost budí rozšíření geneze fenoménu do let 1928–1938 a použití v souvislosti s ním termínu generace. Věřím, že nastal čas revidovat stereotyp jedné generace opakovaný literární kritikou. Možná, že ve specifických podmínkách Sovětského svazu dává smysl započítání Sverstiuka (nar. 1928) a Stuse (nar. 1938) do jedné tvůrčí generace. Avšak pouze podmíněně. Dobře víme, že v podmínkách evropské kultury, například české nebo polské, spisovatelé narození kolem roku 1900 a 1910 rozhodně patří k různým generacím, a to jak v biologickém, tak v uměleckém smyslu. V této situaci se použití biologické kategorie generace nejeví jako vhodné. Možná by bylo lepší místo toho zpracovat a navrhnout koncept *kulturní formace*. V takovém fenoménu, jako je formace, širší než generace, se ocitnou lidé velmi různého věku, takže to může být několik generací často sledujících různé umělecké hodnoty, ale působících na jednotné frontě tváří v tvář výzvám historie. Tady je vhodnější pojem diskurz, protože je produkován širší formací než úzká generace. V kulturní formaci je důležitější širší komunita názorů na život, umění a svět, typ reakce na dějiny. Biologické kritérium, podstatné pro definici generace, zde nemá velký význam. Zdá se, že tomu tak bylo v ukrajinské kultuře na přelomu padesátých a šedesátých let, která se bránila rusifikaci a neostalinizaci. Žádám pana Mgr. Mokryka, aby zvážil tento návrh. Kulturní formace zahrnuje například postavu opozičníka, básníka a novináře Viacheslava Chornovila, kterého autor díla nezmiňuje, a přesto mu je blízký jak Stus, tak i vzácně zmiňovaný Ihor Kalyncov. Všichni tři, narození na konci 30. let, jsou nejmladšími účastníky stejné kulturní formace v 50. a 60. letech, i když biologicky jsou asi o deset let mladší než Kostenko, Sverstiuk nebo Svitlychny (narození v letech 1928–1930).

Co ve zde prezentované práci chybělo: analytický přístup k vybraným literárním dílům. Skrovnost v této věci je markantní, protože veškerá činnost předkládané skupiny shistdesiatnykiv byla vyjádřena především v literárních a literárněkritických dílech, teprve poté v organizačních a politických činnostech. Přijatá metodika a cíle práce samozřejmě umožňují určitou dezinvoluci ve vztahu k této

problematice, ale marginalizace literární tvořivosti, která se stala symbolem „tání“ a boje proti sovětské kolonizaci, by měla být dobře odůvodněná v úvodních tezích.

IV. Dotazy k obhajobě

1. Ukrajínští „shistdesiatnyky“ a ruští „shiestdesjatniki“: představitelé, program, úspěchy, role v kultuře, podobnosti a rozdíly.
2. Ukrajinská emigrace tváří v tvář ukrajinskému „tání“ a samvydavu (samizdatu).

V. Závěr

Práce Romana Mokryka obsahuje mnoho samozřejmostí a několik pochybných míst popsaných recenzentem. Současně zahrnuje mnoho cenných poznatků vyplývajících z kombinace dovedností historika, sociologa kultury a badatele literatury. Přes své nedostatky je cenným vědeckým dokumentem a v české slavistice nemá předchůdce. To nám umožňuje dospět k závěru, že předložená disertační práce splňuje požadavky kladené na disertační práci, proto ji doporučuji k obhajobě a předběžně ji klasifikuji jako: **prospěl**.